

VALÓSÁGFELETTI- ÉS TÁRSADALMI-REÁLIZMUS

Irta: KOVÁCS KAROLY (Pozsony)

„A szürreálizmus tiszta lelki (pszihikai) automatizmus, amellyel akár szóban, akár írásban vagy bármely más módon a gondolat valódi működését szándékolják kifejezni. Az értelem ellenőrzésétől független gondolat által diktálva, kívülállóan minden esztétikai vagy morális elfogultságtól.“ André Breton, a francia szürreálisták elismert feje határozza meg így az általa képviselt irányt, saját szavai szerint „egyszer s mindenkorra“. (*Manifeste du Surrealisme*, Nouvelle édition, 1929.) Az első szürreálista kiáltvány e meghatározását részben magyarázza, részben kimélyíti Vitezslav Nezval a cseh szürreálisták kiáltványában. A „szürreálizmusnál a fölött (szür) szócskában a felfogó alanyt látjuk majd...“ „egészen sajátos megismerést, a megismerő megismerését.“ A szürreálizmus ezek szerint szubjektív alkotó módszer. Műveiben pszihé szól a pszihéhez. Az adott társadalom egyedeinek szellemi megnyilvánulásait, tudatalatti életét kívánja felfedni. Megvetéssel fordul el a hétköznapi realitá-saitól. „A föld a maga zöld diszében épp oly' kevésbé hat rám, mint egy kisértet. Az élés és az élni megszűnés a valódi képzeletbeli megoldások. A lét máshol van.“ (Breton: *Manifeste* 78. o.) Ugyan hol? Merre kutat-sunk realitások után, ha az élet és halál meg nem szünő kölcsönössége a lét problémájának csupán képzeletbeli megoldását nyújtja? Breton nem jön zavarba. A létet kísérő tudatalattiság, az álom, a csodálatos felé irányítja figyelmünket. „... a csodálatos mindig szép... sőt nincs is más szép, mint a csodálatos.“ (Id. m. 28. o.) Hisz „az emberi történések“ (az 1924—29. években, az első manifesztum vitatásának idején. K. K.) „a képzelődés szeszélyei szerint folytak, amely egyedül képes valódi dolgok létrehozására“. (Id. m. Előszó 7. o.) Ezt a tudatalatti csodálatosat pedig a freudizmus lélekelemzésén keresztül közelíthetjük meg a legszorosabban. Ami Freudig az irodalom és művészet terén történt, az negatívum. Igaz ugyan, hogy „Swift szürreálista a rosszaságban“... Hugó Victor meg „szürreálista, amikor nem ostoba“. Sajnos, Swift nem mindig rossz, Hugó pedig, Breton szempontjából is, gyakran követ el ostobaságot. Így pl. az egész réalizmus, Zola, Gerhart Hauptmann, Dosztojevszkij vagy az északi nagy nevek nem elősegítették, hanem akadályozták a társadalmi lét „igazságainak“ kutatását. „A haladás ürügye alatt sikerült kiüldözni a szellemből mindent, ami joggal vagy alaptalanul babona vagy agyrém számba mehetett; sikerült száműzni az igazság kutatásának minden olyan módját, amely nem felelt meg a szokásoknak. Csak látszólag a legnagyobb véletlen folytán fedték fel az értelmi világ egy részét, véleményem szerint a legeslegfontosabbat, amellyel legalább látszatra már nem is törődtek. Ezt pedig Freud felfedezéseinek köszönhetjük. E felfedezéseknek hitelt adva végül egy olyan véleményáramlat körvonalai bontakoznak ki, amellyel a kutató ember messzebbre hatolhat vizsgálódásai-ban, feljogosítva arra, hogy ne maradjon meg a közhelyes valóságoknál. A képzelet végül ahhoz a ponthoz ért, hogy ismét elfoglalja az őt megillető helyet.“ (Id. m. 21—22. o.)

E viszonylag régiebb keletű megnyilatkozások mellett az újabb és legújabbak teljesen azonos tartalmuak. 1934-ben, egy előadásban, melyet André Breton Brüsszelben tartott kitért a szürreálizmus meghatározására és kihangsúlyozta annak vitatott kilengéseit. „Már a szürreálizmus meghatározása is magában foglalja azt, hogy írott vagy más megnyilvánulásaiban minden értelmi ellenőrzéstől megszabadulni törekszik.“ De elhangzottak olyan kijelentések is, amelyek ad absurdum viszik a szürreá-

lista írók álláspontját. Így Breton egy nemrégiben megjelent regényében a következőket írja: „A megismerésnek sok módja van. Még az asztrológia is lehet megismerési mód, amit a legkevésbé szabad elhanyagolnunk. Föltéve természetesen, ha felülvizsgáljuk a feltételeit és ha követelményül a helyes követelményeket állítjuk.“ Nezuval pedig a cseh szürrealista kiáltványban így beszél: „Megértjük, miért áll oly' közel a szürrealista kifejezésmód ahhoz, amit általában alkímiának neveznek.“ Az ilyen kifejezések azok, amelyekben „az eredetiség egocentrizmusba csap át“ és amelyeket Pasternákkal kapcsolatban Bucharin általános helyesléssel találkozva ítelt el. A szürrealizmus művei az egocentrizmus és eredetieskedés unalomig és értelmetlenségig vitt halmozásai.

A szürrealizmus gondolatműhelyének e vázlatos ismertetése szükséges a kérdés megközelítéséhez. Szürrealizmus contra társadalmi (szociális) realizmus ma olyan kérdések, amelyekkel lépten-nyomon találkozunk a haladó folyóiratokban, sőt a napisajtó hasábjain is. Mindamellett, egyáltalán nincs mű vagy kimerítő értekezés, amelyből a be nem avatott olvasó világos képet nyerhet mivoltáról. Még kiáltóbbá teszi a hiányt az a tény, hogy a szürrealizmushoz a valóban haladó kulturfront több kimagasló alakja tartozik Franciaországban és Csehszlovákiában. A fogalmakat nem ismerő olvasó látatlanul ad hitelt sok mindennek, aminek semmi köze a szó valódi értelmében haladó, új kulturához. Ha a valóságföletti írók kiáltványaihoz vagy más irodalmi alkotásaikhoz fordul, zavarva még növekszik. Valósággal szibilla könyvek kerülnek a kezébe. Kedvetlenül teszi le azokat már az első oldalak után, anélkül, hogy legalább az alapgondolatokat megértette volna. „A nyelv azért adatott az embernek, hogy szürrealista módon éljen vele“, — kérkedik Breton. (Manifeste 56. o.) De ez a valóságföletti nyelv nem olyan, hogy a mindennapi élet embere kiismerje magát benne. Szótár pedig nincs, amely ezotérikus gondolatmeneteit, a hétköznapi megszokottságai fölé elérhetetlenül magasra emelkedett finomkodásait megmagyarázná. Ebből születik meg az az elmentmondás, amin a szürrealista írók nem győznek eléggé siránkozni: „Az a közönség, amelyhez beszélünk és amelytől meg szeretnénk tudni, hogy folytassuk-e és beszéljünk-e tovább, nem hallgat ránk; a másik, előttünk közömbös vagy ellenséges viszont hallgat.“ Breton panaszkodik így. A legsajátosabb pedig az, hogy ezek az apostolok, akik újító, harcoss kulturát vélnek képviselni, egy pillanatig sem gondolnak arra, hogy talán „tudatukon kívül“, hamis tudattal idegen isteneket szolgálnak. Nem merül fel bennük a megsejtés, hogy ez az alkotó módszer talán idegen amaz osztály kulturális törekvéseitől, amelyet működésükkel támogatni akarnak? Sajátságos, sőt csodálatos jelenség ez. Hiszen az elmúlt évtized irodalmi vitái, éppen elég ösztönző anyagot nyújtottak az elmélkedésre. Szürrealizmus és a fejlődés különböző fokain álló társadalmi realizmus meg nem szűnően ellenségekként álltak szemben egymással. Viszont le kell szögeznünk, hogy az első komoly összecsapás csak a haladó írók világkongresszusán (Charkov) következett be a két ellentétes irány harcában. Súlyos érvek hangzottak el itt a szürrealizmus ellen. Felfedték teljes kétértelműségét, ideológiai ürességét és alkalmatlanságát arra, hogy a kialakulóban levő új kultúra alapjául szolgáljon.

A szóbanforgó kongresszus megállapításai a szürrealista berkekben azonban alig találtak meghallgatásra. Igaz ugyan, hogy az olyan fajsúlyú író, mint Louis Aragon az előbbi megállapítások következtében vált le a valóságföletti arcvonaláról. De ettől eltekintve az említett vitákból inkább a társadalmi realizmus képviselői tanultak. Az ő állásfoglalásukra hatott jótékony tisztító zivatarként. Az ő működésüket termékenyítette meg és terelte véglegesen helyes irányba. Maga a szürrealizmus nemcsak

Franciaországban nem gyengült, hanem a francia irodalomnak a cseh irodalmi és általában a kulturális életet erősen befolyásoló hatása következtében még a haladó cseh kulturfronton is teret hódított. Sok oldalról éppen ebben a vonatkozásban várakozással tekintettek az augusztus hó végén lezajlott nemzetközi író-kongresszus elé. A „lélek mérnökeinek“ e kongresszusa azonban a szürrealizmus problémájával nem foglalkozott kifejezetten. A 18. évébe lépő új orosz irodalom a társadalmi realizmus elvén épül fel. Így természetesen ennek az alkotó módszernek kérdéskötege állt úgy a kongresszusi főreferátum, mint a körülötte kibontakozó vita középpontjában. Mégis, ez a tagadó magatartás nem kevésbé határozottan beszél. Annál különösebb, hogy a szürrealista irány követői süketek maradtak erre a figyelmeztetésre is. Abban a vitában, amelyet Prágában folytatnak egymással a két ellentétes alkotó módszer képviselői, egyenesen azt állítják, hogy az író-kongresszus az ő álláspontjukat igazolta. Mert igaz ugyan, hogy a társadalmi realizmus az egyedül helytálló módszer az új társadalom-építés időszakában, abban a történelmi szakaszban, amikor az emberiség a társadalmi ellentétek nélküli világ megvalósítása felé halad. Nem kevésbé igaz azonban az is, hogy ezt megelőzően, a mai társadalom valóságában viszont a szürrealizmusnak kell igazat adni. „Ugy gondolom, hogy a társadalmi realizmus természetesen nő ki az új életfeltételekből. De mi legyen velünk, akik a mai viszonyok közepette alkotunk?“ — kérde Nezval még a kongresszusi viták folyamán adott interjújában. Említeni is fölösleges, hogy ez teljesen abszurd álláspont.

A szürrealizmus különben manapság már nem annyira homloktérben álló jelenség, mint a korábbi, különösen a világháborút közvetlenül követő években volt. Az irány utolsó mohikánjai a tömegektől távol, azoktól meg nem érve, sőt gyakran észre sem véve működnek. Nem tömegjelenségről van itt szó, hanem egyes értelmiségiek bizonytalankodásáról, akik érthetően tömegjelenséggé szeretnék tenni ezt a bizonytalankodást. Alapjában véve ez a helyzet a cseh irodalomban is, ahol pillanatnyilag a legmagasabb hullámokat veri. Ahol a haladó kulturfront olyan kimagasló reprezentánsai vallják evangéliumuknak, mint a már többszörösen idézett Nezval, *Teige*, *Zavis Kalandra*, *A. Hoffmeister* és mások. Ez a helyzet Franciaországban is.

Más országokban a valóságfölöttiek nem sokat hallatnak magukról. Ha például a magyar haladó irodalmat vesszük szemügyre, nyugodtan irhatjuk le, hogy a szürrealizmus kérdése, legalább egyelőre, nem szerepel a napirenden. Leváltak a következetesen új kulturáról mindazok, akik kispolgári tanácsalanságuk irodalmi kifejezéseit „új“ kulturának tüntetve fel, akarták azt becsempészni az illetékesek soraiba. És ennél a pontnál senkit sem szabad meglepésztennie ama körülménynek, hogy a magyar irodalomban a tulajdonképpen szürrealizmusnak csak jelentéktelen szerep jutott. Itt más izmusok fejezték ki a polgári kultúra zavarát, bomlását és csődjét. Itt, eltérő formában, az aktivizmus jelentette ugyanazt, amit Franciaországban André Breton vagy a cseh irodalomban Nezval. Mi sem természetesebb, mint hogy a viszonylagos és részleges stabilizáció évei alatt elsimultak azok a hullámok, amelyeket a válság legkáotikusabb évei vertek fel. Az aktivizmus kimult. De nem azért, mert a békeesebb évek „aludni küldték a költőket“, hogy majd a fegyverek zajának reggelén ismét felébredjenek. *Fábry* Zoltán ebben a vonatkozásban helytelenül beszél az „aktivizmus dekadenciájáról“ abban a műhelytanulmányban, amelyet most tett közzé *Korparancs* című kötetében. Az „aktivizmus dekadenciája“ ugyanis azt akarja mondani, hogy ez az irány „lázas“, irodalmi forradalom. Nem kisebb valószínűséget szuggerál,

mint azt, hogy Kassák az aktivizmus prófétája valamikor lázadó, forradalmár volt. *Barta* Lajosnak ugyanez az értékelése. Véleménye szerint az írók ebben a formában juttatták kifejezésre tiltakozásukat a hanyatló kultúrával szemben. Tévednek. Az impresszionizmus gyűjtőnévén összefoglalható irodalmi és művészi irányok (és idesorozom az aktivizmust is) nem a szó valódi értelmében felfogott haladást képviselték, hanem az irányttévesztettséget és anarchiát. Ez az irodalom és művészet a dekadens polgárság ügye volt. Teljesen jelentőség nélküli és „hamis tudatnak“ kell tartanunk, ha képviselői szubjektíve a munkástömegek képviselőinek tudták magukat, visszavonulásukat pedig a fáradt forradalmiság gesztusaival kísérték. Ugyancsak minden jelentőséget nélkülöz az a körülmény, hogy a különböző tév-izmusok azonos gyökereik ellenére élet-halálharcot folytattak és részben folytatnak egymással. A szerteágazó irodalmi harcok, az izmusok és ellen-izmusok csak visszatükröződései voltak a válság vonaglásának.

Ma már a nézetek sok tekintetben tisztázódtak. Az elágazó törekvések leegyszerűsödtek és polarizálódtak. Az izmus-rengetegből lényegileg csak két arcvonal maradt meg: az exkluzív, elefántcsonttoronyos szürrealizmus meg az új kulturát kifejező irodalom és művészet, mely hol tudatosan, hol öntudatlanul, hol következetesen, hol dekadens elemekkel keverve a társadalmi realizmust teszi működése alapjává. A valamikor nagyhangú futurizmus nyílt regresszív irányként leplezte le magát. Olaszországban a fasizmus fegyvertársává szegődött. A kubizmus viszont éppen a mai Oroszországban bizonyította be iránynéküliségét és alkalmatlanságát arra, hogy az épülő új társadalom kulturtörekvéseibe alkotóan illeszkedjék be.

A harc problémái így könnyebben átfoghatókká, átlátszóbbakká lettek. Könnyebb lett az állásfoglalás és a valóban haladó új kulturirány és alkotómódszer feladatainak leszögezése. Egyszóval a harc tisztítóüzében kibontakoztak a társadalmi realizmus körvonalai, melyek a mai világ valóságában adják meg a viszonyok negációjára törő osztály irodalmi és művészeti alkotásainak irányát. Ennek ellentétéként kristályosodott ki a szürrealizmus eszméje.

Mielőtt a valóságfölöttiség alkotómódszerét egész terjedelmében kritikai boncolásnak vetnők alá, meg kell még vizsgálnunk, milyen álláspontot foglal el a materializmus és ideáлизmus döntőpróbáját képező megismerés kérdésében? Általában milyen a viszonya a történelmi materializmushoz? Csak akkor lesz teljes az a kép, amelyet az eddigiekben adtunk róla.

André Breton a második szürrealista kiáltványban látszólag fönntartás nélkül teszi magáévá a materialista kutatási módszert, amikor kijelenti: „csatlakozunk a történelmi materializmus elvéhez“. Egy másik írásában, saját megnyugtatóására még hozzáteszi: „Remélem, hogy egyetlen hibás lépést sem tettem a világmindenség és a világ megismerésében.“ Ugyanilyen határozottan foglal állást Nezval a cseh szürrealisták kiáltványában. Ebben a tekintetben tehát meg lennénk nyugtatva, ha jogunk lenne az embereket saját szavaik szerint itélni meg, ahelyett, hogy működésük konkrét hatásait vizsgálnók. A szürrealizmus kérdésében pedig külön is megfontolandó, hogy higgyünk-e ezeknek a szubjektíve minden kétséget kizáróan őszintén gondolt nyilatkozatoknak? Éppen ebben a vitatott kérdésben kötelességünk, hogy az írók kijelentései mögött kikutasuk és leleplezzük azokat a veszélyeket, amelyeket irodalmi működésük egésze rejt magában. Nem kisebb kérdésről van szó, mint egyik vagy másik alkotómódszer jogosultságáról. A szürrealisták szerint a mai társadalom viszonyainak konkrét valóságában az ő módszerük az egyetlen

dialektikus reálizmus. Ha pedig ez valóban így van, akkor a társadalmi reálizmustól, legalább is a mai társadalomban, meg kell tagadnunk a lét-jogosultságot. El kell vetnünk mindent, amit a valóban haladó mozgalmakkal szoros kapcsolatban álló írók és művészek alkottak. Felül kell vizsgálnunk és meg kell tisztítanunk az eddigi irodalmi és művészeti alkotás egész területét a reálizmustól, „amelynek szobájába — Breton — nem lép be.“ Az a kérdés, hogy a szürreálizmus alkotásai nyujtanak-e erre kellő alapot?

Eddig szemügyre vett kijelentéseik mellett szólnak, hogy erre a legcsekélyebb okunk sincs. A szürreálizmus minden erejével azon van, hogy lerázza magáról az „értelem kontrolljának“ vaspántjait. Menekül a valóság elől, amely lépten-nyomon gáncsot vet álmodozásának. Ha utánahatolunk gondolkozásának ebbe az álomlabirintusába, egyre veszélyesebb színben tűnik fel a képzelődésnek az a világa, amellyel körülveszi magát. A történelmi materialista hitvallás szertefoszlik és idealista színezetű, de legalább is erősen színjátékos, eklektikus eredetieskedés marad meg utána. Breton, fentebb már említett brüsszeli előadásában nagyon szemléltető példáját szolgáltatja ennek. Gyerekességnek tartja, ha „a magát marxistának nevező kritika“ akarja alávetni a szürreálizmus független gondolatát ellenőrzésnek. „Ez az ellenőrzés már elvben nem alkalmazható.“ Nem kevésbé furcsa színben tűnik fel a történelmi materializmushoz bejelentett csatlakozás, ha a második szürrealista kiáltvány ama mondatát vesszük szemügyre, melyben Breton a szürreálizmus módszerének dialektikus voltát akarja kihangsúlyozni. „Minden arra a hitre sarkal, hogy létezik az emberi szellemben egy pont, amely előtt élet és halál, valóság és nem-valóság, múlt és jövő, osztható meg oszthatatlan, magas és alacsony megszűnnek ellentéteknek felfogottak lenni.“ Nezval még aláhuzza ennek a tételnek egyértelműen idealista színezetét egyik Bretonhoz intézett levelében. Kijelenti, hogy a szürreálizmus „a valóságfölöttiség gondolatában találta meg legklasszikusabban azt a pontot, ahol ezek az ellentétek egységbe kerülnek.“ Nem akarunk elébe venni a kérdés taglalásának, amelyet a tanulmány második részében fogunk elvégezni. Anynyit azonban már most is le kell szögeznünk, hogy a szürreálisták figyelmen kívül hagyják a történelmi materializmus alapvető gondolatait, ugyanakkor, amikor követőinek jelentik ki magukat. Marx már a Deutsche Ideologie-ban leszögezte a materialista világszemlélet kiindulópontját, de a szürreálisták szemlátomást képtelenek ezt megérteni, vagy pedig megmagyarázhatatlan módon elkerüli a figyelmüket. „Az öntudat soha nem lehet egyéb — írja Marx — mint a tudatos lét, az emberek léte pedig saját valóságos életfolyamatuk.“ Amikor a szürreálizmus az álomban vél felfedezni valóságot létrehozó tényezőt, amikor a valósággal egybevetés egyetlen eldöntő kritériuma helyett az „értelem ellenőrzésének“ kikapcsolására törekszik, ezt a valóságos életfolyamatot hagyja figyelmen kívül. A képzelődés és a csodálatos elefántcsonttornyába menekül a valóság profán tényei elől. Ide azonban a történelmi materialista gondolkodás csak bírálón követheti.

NEMZETI SZOCIALIZMUS: „Göring porosz miniszterelnök a Quantmeyer und Eike cégnél szőnyeget vásárolt, amely 24 ezer márkába került. Göring berlini palotája, mint ismeretes, különös fényűzéssel van berendezve.“ (Daily Herald, London.)

FÉNYSUGAR NÉMETORSZÁG FELŐL: „Intellektus! Félre ezzel a gonosz szóval, félre ríktó zsidó bélyegével. Az igazi német lelkeségű férfi soha sem szabad, hogy intellektuel legyen!“ (Az 1935. évre szóló „Pilschke-évkönyv“ mottója.)